

ALMAN DIŞ POLİTİKASININ SİVİL YÜZÜ VE KÜLTÜR POLİTİKALARI

Merve Sevinç SAKAR*

Murat KAYMAZ**

Öz

Alman Dış Politikasının özellikle II. Dünya savaşı sonrası dönüşümünü izleyen bu çalışma, Sivil Güç Prensibi üzerinden şekillendiğini düşündüğümüz dış politika eylemlerinin teorik arka planını açıkladıktan sonra, kültür ve eğitim politikalarının dış politika içinde sahip olduğu yeri açıklamaya çalışmıştır. Sivil güç terimi aslında Orta Çağ Avrupasının medenileşme sürecinde toplumların giderek şiddetten uzaklaşması ve meşru şiddet tekeli olarak devletin kristalleşmesi ve toplum tarafından şiddet kullanımının “kötü” olarak kabul edilmesi ile açıklanabilecek sosyolojik bir terimin Uluslararası İlişkiler Literatürüne uygulanması ile ortaya çıkmıştır. Özellikle Avrupa Birliğinin ortaya çıkış süreci bu döneme paralel olarak görülür ve Almanya'nın dönüşümü de Avrupa'nın II. Dünya Savaşı sonrası dönüşümü ile tandem halindedir. Giderek daha farklı alanlara yayılan dış politika eylemleri, kültür ve eğitim politikaları alanında da daha kullanılır olmuş ve hatta farklı vakıflar ve enstitüler de devlet tarafından desteklenmiştir. Neticede Almanya'nın bu eğitim ve kültür politikalarını dış politikasında ciddi bir konuma yerleştirdiği kanısına varılmış ve kültürel etkileşimin toplumsal bazda daha önemli olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, Sivil Güç, Kültür, Eğitim.

THE CIVIL FACE OF GERMAN FOREIGN POLITICS AND CULTURAL POLITICS

Abstract

The aim of this study is try to explain the place of cultural and educational policies in German Foreign Policy with an explanation of the theoretical background of the foreign policy actions that we think, were formed on the principle of Civil Power, following the transformation of German Foreign Policy, especially after the Second World War. In fact, the term civil power emerged when the societies of the Middle Ages, in the civilization process, were increasingly distanced from violence

* Arş. Gör., İstanbul Esenyurt Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mervesakar@esenyurt.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7044-3398>.

** Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Varto MYO, Yönetim Organizasyon Bölümü, m.kaymaz@alparslan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1366-7827>.

thusfore allowing the International Relations Literature to borrow the term form the Sociology and explain it as the crystallization of the state as a monopoly of legitimate violence and the use of violence by society as “bad”. In particular, the process of the emergence of the European Union could be seen parallel to the above mentioned period and the transformation of Germany is in tandem with the transformation of Europe after World War II. Foreign policy actions, which have become increasingly different and have reached many areas, have become more and more used in the field of cultural and educational policies, and even different foundations and institutes have been supported by states. As a result, it was concluded that Germany placed these educational and cultural policies in a serious position in its own foreign policy and cultural interaction was more important on a social-international basis.

Key Words: Foreign Politics, Civillian Power, Culture, Education.

Giriş

Kültür, bilim ve eğitim gibi unsurların bir iç politika unsuru olmaktan çıkıp toplumlar arasında birer köprüye dönüşmeleri, küreselleşmenin günlük hayatımızda bile her geçen gün daha fazla hissedilen etkilerinden birisi olarak görülebilir. Özellikle Avrupa Birliği gibi varlığını kültürel çeşitlilik üzerine kuran ve sivil unsurları güç temeline yerleştiren devletlerarası kuruluşların yanı sıra, Almanya ve Japonya gibi, dış politikada kullandıkları askeri argümanlar ve unsurlara rağmen diskurlarını sivil güç üzerine yerleştiren devletlerin de kullandıkları en temel araçlardan birisi olarak ortaya çıkmaktadır.

Almanya için, Bismarck’ın “Realpolitik” duruşundan Adenauer’in “Zivilmacht” duruşuna gelmek iki dünya savaşı ve derin sancılardan sonra gerçekleşmiş olsa dahi, çalışmanın devamında da görülebileceği üzere, bir devamlılık eseri olup, farklı toplumların arasındaki bağlantıları güçlendirmek ve Almanya’nın kendi siyasi duruşunu da kuvvetlendirmek için de kullanılmıştır. 2012 yılında Alman Hükümetinin kendi politikalarını tanıttığı bilgi paketlerinden birinde aşağıdaki net ifadelere yer verilir;

“Only if we succeed in fostering dialogue between cultures will we be able to live in lasting peace and freedom.” (Yalnızca kültürler arasındaki diyalogu beslemeyi başardığımız sürece kalıcı bir barış ve özgürlük döneminde yaşamamız mümkün olacaktır.)

Tam da bu sebeple Almanya sivil angajmanı son derece güçlü bir ülkedir ve Almanya demokrasi, sosyal etkileşim ve diyalog gibi temel değerleri güçlendirmek amacı ile hem devlet politikalarını kullanan hem de farklı vakıf ve oluşumları destekleyen bir ülke konumundadır. Almanya’nın

bu durumda olmasının arka planında bu değerlerin hem politik elitler hem de toplumun geneli tarafından da kabul edilmesinin yeri son derece büyüktür. Elias'tan ödünç alınan sivil güç terimi, aslında bir toplumsal dönüşümü açıklamak için kullanıldığından, toplumlar arasındaki etkileşimin en yoğun olduğu alanlara da inmesi beklenen bir adım olmaktadır.

Almanya'nın sivil güç olarak dünya sahnesinde yerini alması, ona aynı zamanda transformatif bir güç katmıştır. Sivil boyutta farklı ülkeler ve toplumlar ile etkileşim halinde olmak, o toplumların gelişim sürecine eşlik etmek ve temel değerlerin – insan hakları, demokrasi vb. – gelişmesine yardımcı olarak, kendi etki alanını da genişletmek anlamına gelmektedir. Özellikle dil ve kültür alanında çalışmada yer verilen verilere bu ışık altında da bakılabilecektir. Bu bakış açısı Almanya'nın başka ülkelerin iç işlerine müdahale etmek istediği izlenimini bırakabilecek olsa da, Kültür Bakanı Müntefering tarafından verilen röportajda da üzerine basılarak söylendiği gibi, Almanya otoriter politikaların karşısında olacak şekilde kendisini konumlandırmakta ve bir açık toplum önerisi ile sahneye çıkmaktadır.

1. II. Dünya Savaşı Sonrası Alman Dış Politikası ve Sivil Güç

Almanya II. Dünya Savaşı sonrasında kendisini dünya sahnesinde yeniden konumlandırırken, zamanın büyük güçleri ve onların Dış Politikalarını da göz önünde bulundurarak kendisini Uluslararası Toplumun barışçıl bir parçası olarak göstermeye dikkat etmiş ve “Sivil Güç” olarak konumlandırmayı tercih etmiştir. Özellikle BRD yani Batı Almanya, Maull ve Szabo gibi birçok siyaset bilimci tarafından bu şekilde tanımlanmıştır (bkz. Maull, 1992 ve Szabo, 2004).

Aslında Savaş Sonrası dönemde Japonya ve Almanya'yı anlatmak için kullanılan bu terim, Sosyolog Norbert Elias'ın fikirlerine dayanmaktadır. Elias, Orta Çağ Avrupasının medenileşme süreçlerini incelerken bazı tarihi süreçleri ön plana çıkarmıştır. Ona göre toplumlardaki potansiyel sorunların şiddet kullanılarak çözülmesi, tarihi dönüşüm içerisinde meşru şiddet tekeli olarak devletin ortaya çıkışı, sorunların çözümü için alternatif yöntemlerin gelişmeye başlaması ve şiddet kullanmanın giderek daha geniş kitleler tarafından “kötü” olarak sınıflandırılması ile birlikte giderek daha az tercih edilen bir yöntem olarak ortaya konulabilir. Bu da toplumların sahip oldukları potansiyeli daha rahat açığa çıkarmaları, öngörülebilirlik ve sosyal ilişkilerin şiddet olamayan ortamlarda gelişebilmesinin önünü açmıştır (Elias, 1976).

Elias'ın bu görüşleri görüldüğü üzere aslında bir devlet içindeki ilişkilerden yola çıkılmasından hareketle ortaya konulmuştur. Ancak bu tür bir

düşünce bölgesel ve küresel ilişkilerin incelenmesinde de aynı kolaylıkla kullanılabilir. Son dönemde Norbert Elias'ın bu fikirlerini normatif anlamda da kullanan Senghaas Elias'ın Sivilleşme Konseptini "Zivilisaatorische Hexagon" ismi ile altı başlık altında toplamıştır. Bu altı başlık altında, pozitif bir barış için gerekli olan çok düzeyli ve karmaşık bir programın ana hatları çizilmeye çalışılmaktadır:

- a) Entprivatisierung von Gewalt; şiddetin bireyselleşmekten ve özel alandan çıkarılmasıdır.
- b) Die Kontrolle des Gewaltmonopols und die Herausbildung von Rechtstaatlichkeit; Şiddet tekelinin kontrol altında tutulması ve bir hukuk devletinin ortaya çıkmasıdır.
- c) Die Schaffung von Interdependenzen und Affektkontrolle; aktörlerin ilişkileri ve çıkarlarında giderek birbirlerine daha bağımlı hale gelmeleri ve duygusal tepkilerin kontrol altına alınması ve mantıklı karar alma süreçlerinin tercih edilmesidir.
- d) Formen demokratischer Beteiligung; demokratik katılımın farklı düzlemlerde giderek daha fazla kullanılır olmasıdır.
- e) Soziale Gerechtigkeit; Sosyal Adaletin yaygınlaşmasıdır.
- f) Konstruktive Politische Konfliktkultur; Çatışma Kültürünün giderek daha yapıcı bir şekle bürünmesidir (Senghaas, 1997:20).

Bu temel prensiplerden yola çıkılarak ortaya konulan konseptte göre de devletlerin sivil güç olarak tanımlanabilmesi için onların politikanın sivilleşmesini temel prensip olarak edinmeleri ve bu yönde harekete geçmeleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda güç ilk etapta bir aktör olarak devletleri, bir şekillendirme ihtiyacı olarak gerektiği takdirde ve acil durumlarda her türlü karşı koymayı da göze alarak harekete geçme hazırlığını ve dış politikada tercih edilen strateji ve enstrümanları içerebilecektir (Maull, 1992). Nitekim 90'lı yıllara gelindiğinde "Sivil Güç" kavramı Almanya açısından Dış Politikasının incelenmesinde tercih edilebilecek bir ampirik-analitik yöntem olmaktan öte aynı zamanda normatif bir yön belirleyici olma niteliğine de bürünmüştür.

Sivil güç konsepti ile dış politika incelemesi yapıldığında karşımıza bu prensibin politika yapıcılar ve elitler tarafından kabullenilmiş olması çıkar. Aktörlerin daha detaylı incelendiği bölüm bu konuya daha derin olarak değinmekle birlikte, özellikle Alman Dış Politikasının makinisti konumundaki Şansölye ve Dışişleri Bakanlarının kişisel tutumlarının savaş sonrası dönemlerden ne kadar etkilendiği gözlemlendiğinde bile bu fikri destekler niteliktedir. Hem dönemin Dışişleri Bakanı Joschka Fischer hem de Şansölye Schröder, kritik savaşları görmüş bir neslin bireyleri olarak daha

barışçıl fakat kuvvetli ve proaktif politikalar izlemeyi tercih etmişlerdir. Savaş sonrası karar vericilerden en belirleyicisi olan Konrad Adenauer da kurucu Şansölye olarak barışçıl bir politika benimsemiş ve ardından gelen bütün şansölyeleri ciddi olarak etkilemeyi başarmıştır.

Almanya'nın kendisini bir Sivil Güç olarak konumlandırmasıyla birlikte dış politikayı aynı zamanda gerçekliğin bir sosyal yapısal ürünü olarak da görmektedir; Kirste ve Maull bu durumdaki bir devletin liberal ve realist perspektifleri kabul etmekle birlikte temel olarak normatif değer yargıları ve fikirlerden yola çıktığını belirtmektedirler (Kirste ve Maull, 1996); nitekim 1990'lı yıllar Alman Dış Politikasında bir yenilenme ihtiyacı ve yeni kimlik tartışmalarını da beraberinde getirmiş ve yeni bir rol arayışı olarak tarihe geçmiştir (Hellmann, 1997).

Aslında, Sivil Güç prensibi, 90'lı yıllardan önce Alman dış politikası incelenirken kullanılan bir terim olmamıştır. Bu bağlamda, Norbert Elias'ın prensiplerini siyaset sahnesine taşıyan ilk kişi Avrupa Birliği'nin kurulması aşamasında ciddi görevler üstlenmiş olan François Duchene olmuştur. Duchene bir Avrupa Topluluğu fikrini 1973 yılında kullanmış ve bu fikir Almanya ve Japonya bağlamında ilk defa Hans Maull tarafından 1990 yılında kullanılmıştır.

Terimsel olarak Sivil Güç'ün kullanımı bu kadar geç olmasına rağmen, Batı Almanya'nın en başından beri kendisini sivil güç olarak konumlandırarak bir şekilde hareket ettiğini görmek mümkündür. Her ne kadar bu davranış bütünü, zamanın uluslararası ortamının bir gerekliliği olarak görülebilirse de netice olarak Almanya'nın dış politika belirleyicileri ve aktörleri, özellikle de Adenauer serbest iradeleri ile bir seçim yapmışlardır.

1949 sonrası dönemde BRD, Almanya'nın savaş sonrası bölünmesini izleyen süreçte kendisini net bir şekilde Batı Bloğunda konumlandırmış ve onların politikalarını izlemiş, Nasyonel Sosyalist politikaları tamamen reddetmeyi tercih etmiş ve kendisine yeni bir yol belirlemek için çaba sarf etmiştir. Bu dönemde, savaş sonrası dönemin getirdiği belli başlı politik ve ekonomik, ayrıca askeri kısıtlamalar bulunmasına rağmen Adenauer'ın hem egemen devlet olma hem de Uluslararası Toplumun bir parçası olmayı hedefleyen politikalar oluşturmaya çalıştığı görülmüştür. Almanya'nın en temel hedefi tam bağımsızlığın yeniden sağlanılmaya çalışılmasıdır ve buna erişmek için de Uluslararası Toplumun güveninin yeniden kazanılması gerekmektedir. Fakat yeniden silahlanma, kendi güvenliğini sağlamak için bile, her iki Dünya Savaşında da aktif bir şekilde yer almış ve Avrupa'daki birçok savaşı çıkaran Almanya bu konuda masada yer almayacak kadar

problematik bir ülkedir. Almanya bütün bu ön yargıya ve tarihsel arka plana rağmen hem Batı Bloğunda hem de NATO içerisinde yer almayı başararak hem kendi güvenliği hem de Uluslararası Toplumun bir aktörü olmayı başarmıştır.

1950’li yıllardan itibaren Almanya Avrupa Bütünleşmesinin bir parçası olmuş ve toplumsal olarak da Ulusal Bilincin yanı sıra bölgesel bir bütünlük ihtiyacının lokomotif güçlerinden birisi olarak kendini konumlandırmıştır.

1970’li yıllara gelindiğinde Almanya bu politikaları yaklaşık 20 yıldır ciddi bir şekilde uygulayan ve nispeten daha güvenilir bir devlet olarak politika sahnesinde yer almaya başlamıştır. Almanya bu dönemde de batılı bir güç olmayı sürdürmüş ve demokratik değerleri kendi politikalarının dayandığı nokta olarak kendine şiar edinmiştir. Demokratik değerler normatif birer yönlendirici olarak politikanın belirleyicisi haline gelmiştir.

Nasyonalist politikalar ancak uluslararası toplum ile bütünleşmiş politikalar üretilmesi yoluyla mümkün hale gelebildiği için “yeniden birleşme- Wiedervereinigung” bile arka plana itilmiştir. BRD bu dönem boyunca kendi ortaklarına, kendisi daha güvenilir bir aktör olarak kabul ettirebilecek politikalar izlemeyi tercih etmiştir. Askeri politikalar geliştirmekten çok daha sosyal ve politik düzeyde bir dış politika izleyen Almanya, bu dönemde ekonomik gelişmeyi ön planda tutmuştur. Topraklarını büyütme yerine ekonomisini geliştirmeyi tercih etmek bilinçli bir dış politika tercihi olarak politika yapıcıların ajandalarında yerini almıştır.

Yeniden Birleşme 1989/1990 dönemi BRD’nin Dış Politikasının bir sivil güç olarak başarısının en temel göstergesi olarak sunulabilir: 1949 yılından beri bazı dönemlerde bilinçli olarak arka planda bırakılmış olsa da İki Almanya’nın birleşmesi Bonn hükümetlerinin temel hedefidir ve bu hedefe sivil politikalar ile ulaşılması mümkün olmuştur. O dönem Sovyet Politikaları da Mihail Gorbaçov tarafından yeniden şekillendirilmekte ve sivilleştirilmekte ve hem Almanya hem de Amerika ile diplomasi alanında iş birliği yapılmaktaydı. Alman toplumunun da bütünleşme isteğini daha belirgin bir şekilde ortaya koyması ile birlikte “Yeniden Birleşme” gerçekleşmiştir. Bu dönemde Berlin Duvarının üzerinden atlayarak birbirini kucaklayan Almanların fotoğrafları neredeyse bütün dünya gazetelerinde kendisine yer bulmuştur (Guardian, 1990; OTB, 2012; Safia Aslam, 2014; Bild, 2019).

Almanya’nın Birleşmesinin dünyanın her yerinden bu kadar coşku ile karşılanmasının en önemli sebeplerinden bir tanesi, daha birkaç on yıl önce

bir Dünya Savaşına yol açmış olmasına rağmen, savaşın ardından benimsediği tavır ile birlikte diğer devletlerin güvenin yeniden kazanmış olması ve tavır öngörülebilir, barışçıl bir ülke olarak uluslararası toplumda yerini almış olmasıdır. Almanya Batı Bloğunun en ciddi askeri iş birliği olan NATO'nun bir parçasıdır, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyinin en ciddi destekçilerinden birisidir ve Avrupa'nın en başarılı birleşme- bütünleşme hareketi olan Avrupa Topluluğu'nun en merkezi güçlerinden birisidir. Bütün bunlar BRD'nin Uluslararası Toplum ile entegre politikaları ile ultra milliyetçi politikaları engelleyeceğinin güvencesi olarak görülmektedir. Almanya bu uluslararası politika araçları ile kendi politikalarını sınırlayabilecek ve bunu yaparken de normatif değerleri yönlendirici olarak kullanabilecek kadar sivil bir güç olarak ortaya çıkmayı başarmıştır.

1990'lı yıllar Alman Dış Politikası için ciddi kırılmaların yaşandığı yıllardır. Bu dönemde Orta Avrupa, Yugoslavya'nın yıkılması sürecinde ciddi insani krizlerle karşı karşıya kalmış ve bölgede aktif ülkelerin çoğu zaman proaktif politikalar geliştirmesini gerektiren olaylara sahne olmuştur. Ama 90'lı yılların hemen başında yaşanmış olan Körfez Krizinde Almanya askeri ortaklıklarına rağmen krize askeri destek sağlamamış olması ile birçok müttefikinden ciddi eleştiriler almıştır. Bu eleştiriler Alman Politika yapıcılar tarafından ciddiye alınmış olsa gerek ki, Dışişleri Bakanı Rühe döneminde, 1992 yılında Birleşmiş Milletlerin Kamboçya'daki peace-making ve peace-keeping¹ misyonlarına Almanya aktif olarak müdahil olmuş ve her türlü desteği sağlamıştır. Bu politika değişikliğinin belirgin olarak gözler önüne serildiği nokta ise Yugoslavya'da Sırp-Boşnak Krizi esnasında Alman uçaklarının Sırp hedeflerinin vurulmasına katılmaları olmuştur (AE Pamphlet 525-100, 2003). Buna olanak sağlayan da 1994 yılında Vefassungsgericht-Anayasa Mahkemesi tarafından alınan bir kararla, Birleşmiş Milletlerin yapacağı barış misyonlarına katılmasının önünü açmasıdır (BPB, 2019). Kararın içeriği ve o dönemin tartışmalarına daha detaylı bir şekilde bakıldığında, politika yapıcılar tarafından benimsenmesinin önemli sebeplerinden birisi olarak, kararın BM Misyonları için alınmış olması gösterilebilir. Çünkü bu durum, Almanya'nın uluslararası toplumdaki yerinden kaynaklanan sorumlulukları ve sivil güç uygulamaları ile paralel bir düzlemde yer almaktadır. Almanya kendi topraklarını genişletmek, kendi gücünü yükseltmek ya da işgal gibi saiklerle değil, barışı kurmak, korumak ve sorunlara müdahale etmek için ve parlamentonun da onayı ile birlikte ancak bu tarz misyonlara katılabilecektir. Bu karar bir kez daha Alman ordusunu bir parlamento ordusu yaparak, askeri faaliyetlerin daha sıkı bir şekilde denetim altında tutulmasını garantilemiştir.

1990'lı yılların genel dış politikasına kısaca bakıldığında, o dönem için iktidarda bulunan Hristiyan Demokrat Partiler ve Liberal Parti koalisyonunun geçiş dönemi için sivil güç temelli bir yaklaşım sergilemekle birlikte, daha "normal" politikalar geliştirmek için de çabalarda bulunduğunu göstermektedir. "Normal" politikalar ise, daha proaktif, sivil politikaların asker varlığı ile desteklenebildiği, çok boyutlu ve aktörlü bir dış politika yaklaşımını geliştirilmesi olarak kısaca açıklanabilir.

1998 yılından itibaren iktidara gelen Rot-Grün yani SPD-Yeşiller hükümeti daha net bir değişim çizgisi izlemiştir. Ancak bu süreçte bile dış politikada bir devamlılık gözlemlemek mümkündür; Almanya seçim öncesi de seçim sonrası da bölgede insani sorunlar ve çatışmalar konusunda aktif politikalar izleyeceğini belirtmiştir; fakat seçim sonrası Birleşmiş Milletlerin değil de NATO'nun bir operasyonuna Almanya'nın destek vermesi, Alman Dış Politikası için ciddi bir kırılmayı da ifade etmektedir. Özellikle dönemin Dışişleri Bakanı olan Joschka Fischer, Sırbistan'ın o bölgede bir etnik temizlik uygulaması yaptığını ve bu sebeple bir müdahalede bulunulması gerektiğini savunmuştur. Hatta Joschka Fischer'in bu bölgeye müdahalede bulunmanın bir etik sorumluluk gereği olduğunu savunduğu birçok konuşma bulunmaktadır.

NATO'nun Kosova müdahalesi hem o dönemde hem de daha sonrasında ciddi tartışmalara sebep olmuştur. Özetle; diplomatik çabaların başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, 1999 yılında, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararı olmadan – ancak Konseyin kabullenmesi ile – NATO Sırp hedeflerine hava saldırısında bulunmuştur. Almanya 4 askeri uçağı ile aktif olarak bu saldırılara katılmış ve böylece 1955 yılından beri ilk defa bu kadar büyük bir askeri harekâtın parçası olmuştur. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı olmadan yapılan bu müdahaleye yapılan katkı çok sayıda tartışmanın konusu olsa da temel olarak Alman Sivil Güç Konseptinden uzaklaşma anlamı taşımadığı; hedeflenen Almanya'nın güvenilir bir ortak olduğunu diğer ülkelere kanıtlamak ve Sırbistan'ın olası bir etnik temizlik çabasını önlemek olduğu Maull tarafından da belirtilir (Maull, 2000).

Almanya'daki bu yeni koalisyon hükümetinin üzerinde durduğu diğer konuların Avrupa Birliği Politikaları olması ve Avrupa Derinleşmesinden yana tavır takınması, Avrupa Birliği'nin genişlemesi için Türkiye gibi ülkeleri de desteklemesi, Birleşmiş Milletler ile daha derin bir çalışma için farklı reform çalışmaları yapması, Güvenlik Konseyinin sahip olduğu karar monopolünün yıkılması ve çok aktörlü bir uluslararası politikanın desteklenmesi için çaba göstermesi hem dış politikada bir devamlılık

göstergesi hem de farklı nüanslar konulması yoluyla bir değişim arayışını ifade etmektedir.

SPD-Yeşiller Partilerinin koalisyonundan sonra yeniden iktidara gelen Hristiyan Demokratlar, 2000'li yıllara, son zamanların en uzun süre iktidarda kalarak Şansölyelik yapan Angela Merkel ile damga vurmuşlardır. Ancak Alman Dış Politikasını benzerlerinden ayıran nokta, hem bir devamlılık hem de değişim göstergelerini eş zamanlı olarak bünyesinde barındırmasıdır.

Aralarında Helga Haftendorn ve Hanns Maull'un da bulunduğu birçok siyaset bilimci Almanya'nın bu durumunu Uluslararası Toplum ile yoğun bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde bulunması bu karşılıklı bağımlılığın ekonomik alandan askeri alana kadar uzanan çok boyutlu bir düzlemde gerçekleşiyor olması, Uluslararası Toplumun kurumlarına bir bağlılığının bulunması, Hukuk Devleti prensibinin derin bir şekilde kabul edilmiş olması sebebiyle, uluslararası ve ulusal mevzularda hukuki bir meşruiyet arayışında olması, karar alma süreçlerini etkin bir şekilde etkileyen politik elitlerin normatif değerlere bağlılığı ve tarihsel sorumluluk ile hareket etme ihtiyaçlarının kökleşmiş olması gibi birçok sebebe dayandırmaktadır (Duffield,1994; Hellmann, 1997; Maull, 2000; Haftendorn, 2001).

2. Tarihsel Süreç İçinde Almanya Kültür Politikaları

Sivil Güç prensibinin Alman Dış Politikasında bu kadar yeni bir rolü olmasına rağmen aslında Almanya'nın kültür politikalarını bir dış politika aracı olarak kullanması, yeni bir adım olarak görülemez; 1956 tarihinde *Zeitschrift für Politik*'te yer verilen Franz Schmidt'in makalesinde, Bonn'daki Dışişleri Bakanlığında bir Kültür Dairesi bulunduğu ve bu dairede çalışmalar yürütüldüğü, ayrıca bu dairedeki çalışmaların 1920 tarihinde Weimar Anayasası tarafından yetkilendirilerek kurulan Berlin Dışişleri Dairesinin Kültür Politikaları Başkanlığının bir devamı olduğuna yer verilmekteydi (Schmidt, 1956).

1920 öncesi dönemde farklı bakanlıkların altında çalışmalarını yürüten Kültür ve Eğitim başlıkları ile ilgilenen daireler de bulunmasına rağmen örgütlü bir şekilde yürütülen Kültür Dış Politikaları 1920 sonrası döneme denk gelmektedir.

1920 öncesi dönem için Kültür Politikaları açısından atılan en büyük adımın bir eğitim adımı olduğunu söylemek gerekir. 1905 yılında Kaiser 2. Wilhelm döneminde Amerika ile bir öğretim üyesi değişim programı oluşturulmuştur. Amerika ile atılan bu adımlardan sonra 1907 yılında bu defa

Çin’de bir tıbbi yüksekokul açılmış ve Alman doktorlar burada hem ders vermiş hem de farklı çalışmalar yürütmüşlerdir (Schmidt, 1956). Bu okullar giderek gelişmiş ve kısa sürede sayı olarak da çoğalmıştır.

Almanya’nın bu çabaların başarıya ulaştığını görmesi ile birlikte İran’da da öğrenim faaliyetleri başlatılmış ve 1917 yılına gelindiğinde bu ülkede de Alman Mezuniyet Sınavları yapılabilmektedir. Yine İran’a komşu olan Osmanlı Devleti’nde de Almanların kültür politikalarının aracı olarak eğitim faaliyetlerini kullandıkları görülmektedir. Halep, Adana, Bağdat ve Eskişehir ve İstanbul-Haydarpaşa’da açılan okulların yanı sıra, Şam ve Beyrut’ta da dil okulları açılmıştır (Schmidt, 1956). Özellikle Osmanlı Devleti’nde açılan okullarda Almanya çoğu zaman Fransız Misyoner Okulları ile karşı karşıya gelmiştir, hatta İstanbul Sultanisi (İstanbul Erkek Lisesi), Fransızlar tarafından eğitim verilen Galatasaray Lisesi’ne rekabet edebilecek şekilde kurulmuştur (Schmidt, 1956).

Ancak bu erken dönem Kültür Politikaları, bir devlet politikası şeklinde oluşturulmaktan çok uzak politikalar olup, ilgili departmanların yöneticilerinin istekleri üzerine şekillenmiş ve bütçelendirilmiştir (Schmidt, 1956).

1914 öncesi Kültür Politikalarının aslında ekonomi politikalarını destekleyici bir araç olarak görüldüğü iddia edilebilir; nitekim bu dönemde Almanya’nın kendisine rakip olarak gördüğü ülkeler, Koloniler konusunda da sürekli karşı karşıya geldiği İngiltere ve Fransa gibi ülkelerdir. Weimar Dönemi Kültür Politikaları ise güç temelli politikalarından uzaklaştığı iddiası ile kendini konumlandırmaya çalışırken, 1933 sonrası ve 1945 arası dönemde Nazi Almanyasının propaganda aracı, 1945 sonrası için ise bir anlaşma yöntemi ve bağ kurma aracı olarak görüldüğü söylenilebilir.

Bu şekilde bir ayrıştırma yapıldığında, kültür politikalarının genel olarak ilgili dönemin politiklarından, ilgili dönemin yöneticilerinin kişisel duruşlarından ve Almanya’nın kültür politikaları için ortaya koymuş olduğu bütçeden büyük ölçüde etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ülkenin belirlemiş olduğu dış politika önceliklerine göre dış politika da genel politikalar arasında farklı bir aşamada yer alacaktır. Örneğin Weimar Dönemi, Almanya’nın ekonomik olarak, Dünya Savaşındaki yenilgiden kaynaklanmış olan savaş tazminatı ödemelerini yaptığı ve genel olarak endüstriyel bölgeler üzerindeki hakimiyetinin de sınırlı olduğu bir dönemdir. Bu dönemde Dışişleri Teşkilatı içinde eğitim ve kültür politikalarının yeri az olduğu kadar bütçesi de oldukça azdır (Historische Zeitschrift, 1983).

Ancak 1945 sonrası dönemde Almanya kendisine daha sivil bir politika anlayışı seçmesi ile birlikte devlet eliyle yürütülen kültür politikalarına harcanan mesai ve bütçede bir artma olduğu gözlemlenmektedir.

1945 öncesi dönemde eğitim yurt içinde olduğu kadar yurt dışında da bir propoganda aracı olarak kullanılmıştır. Günümüzde Goethe Enstitüsü olarak hizmet veren dil eğitimi kuruluşu bile aslında Nazi Almanyası döneminde kurulmuş olan bir enstitüdür.

Günümüzde ise Alman Dışişlerinde yalnızca Uluslararası Kültür Politikaları ile ilgilenen bir Devlet Bakanı bulunduğu gibi bir de Kültür Bakanı bulunmaktadır (Der Tagesspiegel, 2019). Almanya Dışişleri Teşkilatının bulunduğu her yerde kamu kurumları aracılığı ile kültür politikalarını uygularken aynı zamanda başta politik vakıflar olmak üzere diğer sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları aracılığı ile de bu politikaları desteklemektedir. Örnek olarak verilebilecek ülkeler arasında çok sayıda Afrika ülkesi de vardır. Nijerya, Afrika'nın en büyük ülkelerinden birisi olmakla kalmayıp aynı zamanda genç nüfus açısından da zengin bir ülkedir. Almanya bu ülke ile gerçekleştirdiği kültür politikalarında hem Goethe Enstitüsü hem de farklı vakıflarla birlikte hareket edebilmek için hükümetlerarası görüşmeler de gerçekleştirmiştir (Der Tagesspiegel, 2019). Almanya'nın bu ülke ile olan kültürel ilişkilerde hem Boko Haram örgütünün yansıttığı ülke fotoğrafının birçok diğer ülke için ürkütücü olmasına rağmen Nijerya'nın aynı zamanda Afrika'nın en büyük sinema endüstrisinin de ülkesi olmasıdır. Nollywood (NY Times, 2002) yılda en az 2000 filmin çekildiği büyük bir endüstri olarak Almanya'nın yakinen ilgilendiği bir alandır.

Almanya özellikle son dönem politikalarında 1945 öncesi politikaların tam tersine kültür ihracı yerine yakınlaşma ve etkileşimden kaynağını alan bir görüş geliştirmiştir. Bu görüş ile bile kültür politikasının her adımında aslında biraz kendi kültürünü iletme vardır; Almanya bu iletme ve ihracı bir özgürlük ve demokrasi ihracı olarak görmektedir (Der Tagesspiegel, 2019)².

Bu konuda çalışan örgütler arasında Goethe Enstitüsü, Yurt Dışı Okulları Ağı, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Alexander von Humboldt Vakfı ve DAAD büyük bir yere sahiptir. Kültür çalışmalarının büyük bir kısmı okullar, üniversiteler ve kültür emekçileri üzerinden gerçekleştirildiğinden, DAAD gibi lisans ve üzeri düzeyde değişimleri destekleyen kurumlar ve vakıf çalışmaları ile Arkeoloji ve Sanat gibi alanlarda çalışmaları destekleyen Alman Arkeoloji Enstitüsü ile sanat vakıfları üzerinden gerçekleştirilmektedir.

Nijerya gibi ülkelerde daha çok Almanya odaklı yapılan çalışmalar bir tarafa, çoğu zaman Alman Kültür Politikaları, dış politika açısından Avrupa Politikaları ve Avrupa Birliği Politikaları ile paralellik göstermektedir. İki Dünya Savaşının Avrupa’da yol açtığı yıkımın ardından ve 90’lı yıllarda Yugoslavya’nın yıkılışı esnasında yaşanan silahlı çatışmalar ve iç savaşlar Avrupa Coğrafyasında barışçıl bir ortamın ve uzun süreli istikrar ortamının oluşturulmasını zorunlu hale getirmiştir. Sivil Güç düşüncesinin çıkış noktasında yer alan fikirlerde Norbert Elias bir toplum içindeki insanların ve yapıların giderek şiddetten uzaklaşması ve birbirlerini hukuki kurallar ve toplumsal kabuller üzerinden sınırlamaları vardır. Avrupa için birlik düşüncesinin ortaya çıkışından itibaren hedeflenen en önemli noktalardan birisi de bu olmuştur.

Kültür, insanları, toplumları ve Avrupa’yı bir arada tutabilecek kadar güçlü bir araç olarak kullanılabilir. Avrupa’nın lokomotifi olarak görülebilecek iki ülke olan Almanya ve Fransa’nın Goethe Enstitüleri ve Institut Français iş birliği ile elde edilecek on farklı kültür merkezi planlanmış olmaları da Almanya’nın bu görüşü desteklediğinin bir kanıtı olarak görülebilecektir (Der Tagesspiegel, 2019).

Alman Dış Politikasında Kültür Politikalarının uygulanmasında eğitim ve kültür politikalarının rolü son derece yoğundur. Uluslararası Okullar ve Üniversiteler arası iş birlikleri, Bilimsel Diplomasi ve Araştırma iş birliklerinin rolü giderek artarken Almanya’nın bu amaçla kullandığı araçların da hem sayısı hem de niteliğinde bir artış gözlemlenmektedir.

Özellikle üniversiteler ve okullar arasındaki bu iş birlikleri küresel sorunlara ortak cevaplar arama ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Çift diploma hakkı tanıyan anlaşmalar, ikili iş birlikleri, ortak eğitim programları, uluslararası yaz okulu programları, kredi eşleştirme çabaları ve Avrupa yükseköğrenim Alanı (EHEA) oluşturulması için gerçekleştiren Bologna Süreci ve Erasmus Programı gibi hem personel hem de öğrencilerin kültürel ve eğitim alanlarında yurt dışı tecrübeler kazanmasını sağlayan programlar eşliğinde çok sayıda adım atıldığı söylenebilir.

Eğitim alanında gerçekleştirilecek değişim programlarının çoğunda özellikle öğrenciler bursa ihtiyaç duymakta ve burslar bazen devlet desteği ile bazen de Vakıf ve farklı Projelerin bütçelendirilmesi ile sağlanan kaynaklardan karşılanmaktadır. Almanya için bu burslar çoğu zaman Alexander von Humboldt Vakfı’nın bilim insanlarını destekleyen programları aracılığı ile, DAAD’nin öğrencilere sağladığı burslar ile ya da büyük oranda Politik Vakıfların sağladığı burslar ile karşılanmaktadır.

Ayrıca Avrupa Birliği Kültür ve Eğitim Politikalarının Erasmus Projesi ile kültürel bütünleşme ve desteklemeyi yalnızca Avrupa Alanının dışına da taşıyıp, program üyesi ülkelerin tamamının yurt dışı işbirliklerini belirli düzeylerde destekliyor olması de bu tarz iş birliklerinin geliştirilebilmesine olanak sağlamıştır.

Yükseköğretimde bir diğer araç da Almanya tarafından yurt dışında kuruldukları ülkelerin devletleri tarafından da desteklenen üniversitelerin kurulması ve Almanya seviyesinde eğitim verilmesidir. Özellikle Kaire ve İstanbul'da kurulmuş olan üniversiteler bu kurumlara örnek olarak gösterilebilir.³ Bu tarz hizmetler Dışişleri Bakanlığının kendi bütçesinden değil, bakanlık tarafından bütçelendirilen projelere yapılan destekler olarak kaynaklandırılır.

AB konteksinde bakıldığında da Almanya'nın kültür çalışmaları konusunda son derece aktif olduğu ve Bologna Sürecini desteklediği görülür. Bakanlığın vermiş olduğu rakamlara göre Almanya'daki üniversite programlarının %85'i bu süreç kapsamında AKTS sistemi ile Lisans ve Yüksek Lisans Sistemine uyarlanmış bir şekildedir.

Almanya'nın Orta Avrupa ve Balkanlar alanına yükseköğretim alanında daha doğrudan girişi ise Polonya üzerinden Almanya-Polonya Bilimsel Vakfı ile Macaristan, Avusturya ve Almanya'nın bir ortak öğrenim projesi olan ve Almanca dilinde öğrenim görülen Andrassy-Universität'in yanı sıra Kosova'da kurulan Priştine Üniversitesi⁴ ile gerçekleşmiştir.⁵

Bu formel öğrenimin yanı sıra hem vakıflar aracılığı ile hem de farklı kurumların desteği ile, Alman Kültür politikalarının en önemi adımlarından birisini de dil öğrenimi oluşturmaktadır. Dil insanlar arasındaki iletişim kanallarının sayısını artırmanın yanı sıra, kültürler arası etkileşimi de destekleyen ve bağlatılar kuran bir medium olarak görülmektedir. Dışişleri Bakanlığı tarafından paylaşılan rakamlara göre Almanya yaklaşık 100 Milyon kişinin Avrupa'da anadil olarak konuştuğu Almanca yaklaşık olarak 15 Milyon kişi tarafından da yabancı dil olarak öğrenilmektedir. Her iki yılda bir Almanya'da düzenlenen Almanca Olimpiyatlarının⁶ yanısıra dil öğrenimi 2013-2014 Almanca-Çince Dil Yılı ya da Çekya'da düzenlenen Dil Zamanı⁷ Kampanyası benzeri faaliyetlerle de desteklenmektedir. Dil öğrenimi için Almanya'nın yaptığı harcama tutarının yaklaşık olarak 315 Milyon Avro olduğu düşünülmektedir. Bu tutarın çok büyük bir kısmı okullarda, Goethe Enstitüsünde ve farklı vakıflar tarafından harcanmaktadır.⁸

Dil öğreniminde bir diğer basamağı ise, Almanya'nın farklı yerlerindeki okullar ile ortaklıkları olan ve sayıları 1800 olarak belirtilen ve dünyanın birçok yerinde bulunan okullar oluşturmaktadır.⁹

Sonuç

Alman dış politikasında kültür politikalarının önemli bir yere sahip olduğu, çalışmadan da görülebileceği üzere son derece açıktır. Sivil güç olarak tanımlanan bu perspektif, bir medenileşme çabasından türetildiği için, merkezinde kültür politikalarını görmek mümkündür. Dünya Savaşları öncesinde Realpolitik ve Hard-Politics ekseninde ilerleyen bir dış politikadan 1945 sonrasında sivil eksene -bilinçli bir tercihle- yerleşen Alman Dış Politikaları 1990'lardan sonra özgüveni yeniden hatırlayarak, devamlılık ve tarihsel süreklilik vurgusu yapar hale gelmiştir.

Almanya, kültür politikalarını yalnızca bir dış politika aracı olarak kullanmanın da ötesine götürerek, "Toplumların Dış Politikası" haline getirmeye çalışmakta ancak aynı zamanda devletlerin de etkileşim alanlarını genişletmesi için bir araç olarak görmektedir. Bu çalışmalarını yürütürken de farklı ajanslar ve devlet kurumları ile Sivil Toplumun ciddi katkısı ile yaygın ve örgün öğretim başta olmak üzere farklı alanlarda kültürel politikalar geliştirmekte ve yürütmektedir. Konu çalışmasının sınırlarının dışında kalsa bile "Büyük Güç" olma iddiasındaki diğer devletlerin de yoğun çalışmalar yürüttüğü yadsınamaz bir gerçekliktir. Nitekim 2000'ler sonrası Yunus Emre Enstitüleri ile Dil Öğrenimi üzerine çalışmalarını güçlendiren Türkiye; 2006 sonrası Konfüçyüs Enstitülerinin sayısını 120'den 500'e çıkaran Çin Halk Cumhuriyeti ya da Mir Enstitülerinin rakamlarını 50'den 150'ye taşıyan Rusya Federasyonu da klasik kültür hegemonları olan Fransa ve İngiltere ile yarışabileceklerini göstermektedirler.

Eğitim ve Kültür politikaları Elias tarafından ortaya konulan bütün özellikleri içerisinde barındırarak Sivil Politikaların merkezine yerleşebilme potansiyeli göstermektedir. Kültürel etkileşim ve uluslararası bir toplum fikri, şiddetin özel alandan çıkarılmasından, hukuk devleti prensiplerinin yaygınlaştırılmasına, aktörlerin giderek daha yoğun bağlar ile birbirine bağlanmasına, demokratik katılım için farklı kanallar açmasına ve sosyal adalet fikrinin yaygınlaştırılmasına kadar birçok unsuru bünyesinde barındırmaktadır. Almanya, kültür politikalarını bir rekabet ortamından uzak tutmaya çalışan bir söylem geliştirmeye çalışmaktadır. Aynı röportajda kendisine bu şekilde yöneltilen bir soruya Müntefering, Almanya'nın bir açık toplum ve işbirliği modeli ortaya koymaya çalıştığını anlatarak cevap vermiş ve bu şekilde otoriter devletlerin kültür politikalarından kendisini uzaklaştırmaya çalışmıştır.

Kaynakça

- AE Pamphlet 525-100 (2003). Military Operations the U.S. Army in Bosnia and Herzegovina. Erişim: <https://fas.org/irp/doddir/army/ae-pam-525-100.pdf>, Erişim Tarihi: 24.04.2019.
- Bild (2019). Erişim: <https://www.bild.de/wa/ll/bild-de/unangemeldet-42925516.bild.html>. Erişim Tarihi: 18.04.2019.
- BPB (2019). Vor 25 Jahren: Bundesverfassungsgericht billigt Auslandseinsätze. Erişim: <https://www.bpb.de/politik/hintergrund-aktuell/188072/20-jahre-parlamentsvorbehalt-10-07-2014>, Erişim Tarihi: 25.04.2019
- Der Tagesspiegel (2019). Michelle Müntefering: "Wir müssen teilen lernen". Erişim: <https://www.tagesspiegel.de/kultur/staatsministerin-fuer-internationale-kulturpolitik-michelle-muentefering-wir-muessen-teilen-lernen/22616778.html>, Erişim Tarihi: 24.04.2019.
- Duffield, J. S. (1994). German Security Policy After Unification: Sources of Continuity and Restraint. *Contemporary Security Policy*, 15(3), 170-198.
- Elias, N. (1976). *Über den Prozess der Zivilization*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Guardian (1990). German reunification: together into the great unknown - archive, October 1990. Erişim: <https://www.theguardian.com/world/from-the-archive-blog/2018/oct/05/german-reunification-october-1990>, Erişim Tarihi: 18.04.2019.
- Haftendorn, H. (2001). *Deutsche Außenpolitik zwischen Selbstbeschränkung und Selbstbehauptung, 1945-2000*. Stuttgart/München: DVA.
- Hellmann, G. (1997). Jenseits von „Normalisierung“ und „Militarisierung“: Zur Standortdebatte über die neue deutsche Außenpolitik. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 47(1-2), 24-33.
- Hellmann, G. (1997). Jenseits von „Normalisierung“ und „Militarisierung“: Zur Standortdebatte über die neue deutsche Außenpolitik. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 47(1-2), 24-33.
- Historische Zeitschrift (1983). Deutsche auswärtige Kulturpolitik seit 1871. Geschichte und Struktur: Referate und Diskussionen eines interdisziplinären Symposions, Beiträge zur Geschichte der Kulturpolitik 1. Bd. 237, H. 3, 740-742.
- Kriste, K. ve Maull, H. W. (1996). Zivilmacht und Rollentheorie. *Zeitschrift für Internationale Beziehungen*, 3(2), 283-312.
- Maull, H. W. (1992). Zivilmacht Bundesrepublik Deutschland: Vierzehn Thesen für eine neue deutsche Außenpolitik. *Europa Archiv*, 43(10), 269-278.
- Maull, H. W. (2000). Germany and the Use of Force, Still a 'Civilian Power'. *Survival*, 42(2), 56-80.

NY Times (2002). Erişim: <https://www.nytimes.com/2002/09/16/world/step-aside-la-and-bombay-for-nollywood.html?pagewanted=all>, Erişim Tarihi: 30.09.2019.

OTB (2012). German Unification Anniversary. Erişim: <https://www.outsidethebeltway.com/german-unification-anniversary/>, Erişim Tarihi: 18.04.2019.

Safia Aslam (2014). “Reunification of Germany” History from Newspapers. Erişim: <https://safiaaslam269.wordpress.com/2014/11/26/reunification-of-germany-history-from-newspapers/>, Erişim Tarihi: 18.04.2019

Schmidt, F. (1956). Zeitschrift für Politik. *Neue Folge*, 3(3), 252-258.

Senghaas, D. (Ed.) (1997). *Frieden Machen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Szabo, S. F (2004). *Parting Ways, The Crisis in German-American relations*. Washington, DC: Brookings.

İnternet Siteleri

<http://www.goethe.de/ins/cz/prj/jug/spr/csindex.htm>, Erişim Tarihi: 30.09.2019.

<http://www.tau.edu.tr/tr/hakkimizda>, Erişim Tarihi: 30.09.2019.

<https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/themen/kulturdialog/wissenschaftshochschulen-node>, Erişim Tarihi: 30.09.2019

<https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/themen/kulturdialog/deutschesprache-node>, Erişim Tarihi: 30.09.2019.

<https://www.goethe.de/de/spr/unt/ver/ind/i18.html>, Erişim Tarihi: 30.09.2019.

www.pasch-net.de, Erişim Tarihi: 30.09.2019.

¹ UN Peace-Making ve Peace-Keeping misyonları farklı sorunlar yaşadıkları için barış ortamı sağlayamayan üklere yardımcı olmak amacı ile Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul kararları ile hukuki bir zeminin hazırlanması, siviller ile işbirliği içinde gerektiği durumlarda askeri müdahalelerde bulunulması ve sorunların paylaşılması gibi farklı noktaları içerebilmektedir. <https://peacekeeping.un.org/en> Erişim Tarihi: 24.04.2019.

² “Wir haben mit dem Goethe-Institut und anderen Organisationen der internationalen Kulturpolitik glaubhafte Botschafter für Demokratie und Freiheit.” (Der Tagesspiegel, 2019).

³ <http://www.tau.edu.tr/tr/hakkimizda> Erişim Tarihi: 30.09.2019.

⁴ <http://www.kosovahaber.net/?page=2,38,2610> Bu Üniversitenin kurucu Rektörü Alman Hukukçu Ronald Mönch'tür.

⁵ <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/themen/kulturdialog/wissenschaftshochschulen-node>, Erişim Tarihi: 30.09.2019

⁶ <https://www.goethe.de/de/spr/unt/ver/ind/i18.html> Erişim Tarihi: 30.09.2019.

⁷ <http://www.goethe.de/ins/cz/prj/jug/spr/csindex.htm> Erişim Tarihi: 30.09.2019.

⁸ <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/themen/kulturdialog/deutschesprache-node> Erişim Tarihi: 30.09.2019.

⁹ www.pasch-net.de Erişim Tarihi: 30.09.2019.